

УДК 130. 123

**Лисий В. П.**, д.філос.н., професор, **Костенко В. Г.**, доктор філософії, професор<sup>©</sup>  
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна  
Львівський національний університет ветеринарної медицини  
та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Львів, Україна

### ДИАЛЕКТИКА ПІЗНАВАЛЬНОГО СХОДЖЕННЯ ВІД АБСТРАКТНОГО ДО КОНКРЕТНОГО У ЙОГО КАТЕГОРІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У статті здійснена спроба дослідити пізнавальний процес у контексті сходження від абстрактного до конкретного. При цьому зазначене сходження дістає свій власне філософський, а отже категоріальний вимір у вигляді певних логічних структур: рефлексія, тотожність (єдність) протилежностей, кінечне, безкінечне, перервне, неперервне тощо. Разом з тим виявлена методологічна значущість таких структур як моментів сходження від абстрактного до конкретного стосовно вирішення проблем науки, зокрема фізики і біології.

**Ключові слова:** конкретне, абстрактне, сходження, пізнання, рефлексія, перервне, неперервне, суперечність, рух, сутність, явище.

УДК 130. 123

**Лысий В. П.**, д.филос.н., профессор,  
**Костенко В. Г.**, доктор философии, профессор  
Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов, Украина  
Львовский национальный университет ветеринарной медицины и биотехнологий  
имени С.З. Гжицкого, г. Львов, Украина

### ДИАЛЕКТИКА ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ВОСХОЖДЕНИЯ ОТ АБСТРАКТНОГО К КОНКРЕТНОМУ В ЕГО КАТЕГОРИАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

В статье осуществлена попытка исследовать познавательный процесс в контексте восхождения от абстрактного к конкретному. При этом отмечено восхождение приобретает свое собственно философское, а потому категориальное измерение в виде определенных логических структур: рефлексия, тождество (единство) противоположностей, конечное, бесконечное, перерывное, непрерывное и др. Вместе с тем обнаружена методологическая значимость таких структур как моментов восхождения от абстрактного к конкретному применительно решения проблем науки, в частности физики и биологии.

**Ключевые слова:** конкретное, абстрактное, восхождение, познание, рефлексия, перерывное, непрерывное, противоречие, движение, сущность, явление.

UDC 130. 123

**V. P. Lysyj**, Ph.D., professor, **V. G. Kostenko**, Ph.D., professor  
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine  
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named  
after S. Z. Gzhytsky, Lviv, Ukraine

### DIALECTIC COGNITIVE ASCENT FROM THE ABSTRACT TO THE CONCRETE IN ITS CATEGORICAL DIMENSION

The article is an attempt to explore the cognitive process in the context of ascent from the abstract to the concrete. Whereas the climb gets his own philosophical and therefore categorical dimension in a certain logical structures, reflection, identity (unity) of opposites taper, endless, interruptions, continuous and more. However detected

*methodological significance of such structures as points ascent from the abstract to the concrete to solve the problems of science, including physics and biology.*

**Key words:** *concrete, abstract, climbing, knowledge, reflection, interruptions, continuous, contradiction, movement, nature, phenomenon.*

Доконаною істиною є той факт, що при всій взаємопов'язаності філософії і науки вони зберігають свою специфіку одна стосовно іншої. Ідеться як про відмінності їх категоріального і поняттєвого апарату, так і про відмінність їх, що особливо важливо, предмету і методу. Але не лише в цьому. Відрізняються вони і особливістю підходу до реалізації пізнавального процесу. Бо ж не випадково вживаються словосполучення «наукове пізнання» і «філософське пізнання». В цьому зв'язку для з'ясування специфіки науки і філософії набуває особливого значення принцип сходження від конкретного до абстрактного і, навпаки, від абстрактного до конкретного. Сам по собі зазначений принцип вперше був усвідомлений німецьким мислителем першої половини ХІХ століття Г. Гегелем. Але йому належить не лише його відкриття, а й свідоме застосування як фундаментального чинника методу побудови (викладу) системи «Науки логіки» як філософської теорії (науки) мислення.

В цьому плані у вітчизняній філософській літературі найбільш плідними виявилися ідеї висунуті у працях В. Шинкарука, М. Булатова, М. Злотіної, Ю. Кушакова, П. Копніна, Е. Ільєнкова. Втім, на сьогоднішній день явно бракує досліджень з проблеми сходження від конкретного до абстрактного і, навпаки, від абстрактного до конкретного. А оскільки цей принцип відноситься традиційно до сфери філософської діалектики, остання ж з певних причин, зокрема суб'єктивного плану не перебуває в пошані нині у дослідників, то зазначений принцип випав з їх поля зору. Особливо варто звернути увагу на необхідність розкриття принципу сходження від абстрактного до конкретного в категоріальному вимірі. Справа в тім, що акцент на сходженні від конкретного до абстрактного дає можливість з'ясувати переважно особливість руху наукового пізнання, про що йдеться у відомій формулі: від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики. Але власне філософське пізнання здійснюється вже на більш високому щаблі – шляхом сходження від абстрактного до конкретного (в мисленні). Адже ідеться про опосередкованість філософського пізнання науковим, яке має своїм результатом сукупність абстракцій. Саме від останніх і відштовхується власне філософське пізнання, остаточним результатом якого і є синтез (поєднання) зазначених абстракцій в ціле, конкретне, але в мисленні. Але, зазвичай, рух філософського пізнання має і свою категоріальну структуру, яка не обмежується абстрактним і конкретним. До останньої відносяться кінечне і безконечне, перервне і неперервне, тотожність і протилежність тощо.

**Мета статті:** дослідити пізнавальне сходження від абстрактного до конкретного в його категоріальному означенні.

Серцевиною діалектичної рефлексії є принцип тотожності протилежностей. Синонімом, в даному випадку, поняття «тотожність» постає і поняття «єдність». Тому цей принцип, як правило, подається у формулюванні «єдність протилежностей». У філософському, тобто, категоріальному пізнанні, принцип тотожності протилежностей постає в якості сутнісної сторони механізму сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного.

Зазначене сходження зумовлене тією обставиною, що в самій дійсності немає цілком самостійних, ізольованих подій і речей. Усе в ній взаємопов'язане і складає нерозчленоване єдине ціле, в тому числі властивостей, визначеностей тощо. Іншими словами, в діалектиці це є те, що позначається як чуттєво конкретне, коли воно постає в якості об'єктивної тотожності протилежностей. З метою пізнавального освоєння мислення, подалі, розчленовує (категоризує) систему зв'язків дійсності, виокремлюючи при цьому (як однобічні) властивості, визначеності цієї дійсності в цілому так і її утворень. В діалектиці це позначається як абстрактне, при чому як розсудково абстрактне. Мається на увазі не лише одержана «розсіяна» сукупність визначеностей пізнавального об'єкта, а й роз'єднання протилежностей, їх поляризація. Нарешті, оскільки, мислення прагне до об'єктивності то воно відтворює першопочаткову єдність (визначеностей і протилежностей), але вже за допомогою свідомого застосування принципу тотожності протилежностей як рефлексивного інтелектуального засобу. На цьому ступені йдеться вже про розумне пізнання, як про конкретне в мисленні, але разом з тим і вже як об'єктивно істинне.

Пізнання суттєвого не зводиться до вияву того, що тотожне в об'єктах та явищах. Сутність є певна система рефлексивних визначень, кожна з яких роздвоюється і рухається далі, перетворюючись в іншу. Тому пізнання сутності об'єктів природного, соціального і духовного буття відбувається у формі логічної послідовності: тотожність → відмінність → протилежність → суперечність → основа. Вказана послідовність дає можливість простежити хід думки в пізнанні як процес роздвоєння єдиного (тотожності) на тотожність і відмінність з подальшим «загостренням» сторін (роздвоєної тотожності) до протилежності, і нарешті, до суперечності. В даному випадку слід особливо зазначити, що діалектична суперечність є не просто одне з визначень рефлексії (існуючим поряд з іншими), а є процес (що реалізується в пізнанні), який має свої ступені становлення і розвитку, відзеркаленими у визначеннях тотожності, відмінності, протилежності. Тому виявити істотні (суттєві) відмінності об'єкту це з необхідністю пройти (в мисленні) ті етапи (ступені), які є моментами становлення самої суперечності. Тут слід мати на увазі, що пізнання сутності об'єкту неможливе без попереднього освоєння його буття. А останнє і досягається шляхом сходження мислення по ступенях якості, кількості і міри. Адже не було, немає і не буде таких об'єктів буття, які не визначалися б якісно, кількісно і в формі міри (єдності якості і кількості). Така всезагальність (стосовно об'єктів) властива і рефлексивним визначенням сутності. Без сутності, тобто без істотних властивостей, не існує жоден об'єкт. Тому загальна послідовність (з попереднім врахуванням категорій буття) виглядає таким чином: якість → кількість → міра → тотожність → відмінність → протилежність → суперечність → основа.

Слід нагадати, що в діалектиці як логіці (і в науці) спосіб розв'язання суперечності здійснюється саме шляхом синтезу протилежностей, їх об'єднанням. І це можливе лише за допомогою рефлексивного визначення «основа». Візьмемо такий розділ сучасної фізики як оптика. Остання засвідчує (в історичному плані) досить суперечливий розвиток уявлень про природу світла, його сутність, йдеться щодо цього навіть про боротьбу цих уявлень. Конкретно це виражалось в

однобічному захисті вченими або корпускулярно-атомістичних або ж хвильових ідей щодо природи світла. Одні (Ньютон, наприклад) стверджували, що світло – це рух фотонів, корпускул. Інші (Фарадей, Максвелл та ін.) стверджували, що світло має характер електромагнітної хвилі. І тут, справді, мала місце протилежність уявлень, які засновувалися на протилежних властивостях природи (сутності) світла. «Наприклад, рухомі частинки перебувають у певних точках простору, тим часом немає сенсу говорити про місцезнаходження в певній точці простору хвилі, що поширюється. Необхідність приписувати світлу взаємовиключаючі властивості – хвильові та корпускулярні – може справити враження недосконалості наших уявлень про природу світла, а двоїстість цієї природи видається штучною» (2, с. 116). Насправді ж тут є проблема, яку можна розв'язати діалектично мислячи. А саме: «Розвиток оптики, вся сукупність оптичних явищ довели, що світло має складну природу: йому притаманні як хвильові, так і корпускулярні властивості одночасно. Світло володіє також хвильовими властивостями неперервних електромагнітних хвиль і квантовими властивостями дискретних фотонів» (2, с. 116). Отже способом розв'язання суперечності стосовно сутності світла є встановлення основи; саме світло є основа, яка поєднує в собі корпускулярні і хвильові властивості, не зводячись ні до жодної з них, як і не зводячись до їх суми. Світло є дещо ціле, моментами якого є корпускула і хвиля, але останні можуть виявлятися відособлено лише при певних умовах.

Корпускулярно-хвильовий дуалізм, розкритий сучасною фізикою – це яскравий приклад діалектичної суперечності перервного й неперервного в будові матерії. Ця об'єктивна суперечність розкривається в процесі нашого пізнання дійсності. Категорії перервного й неперервного, деталізовані в процесі розвитку фізики за допомогою понять частинки та хвилі, квантів і відповідних їм полів, полів і відповідних їм квантів і т. д., лише частково відображають невичерпну об'єктивну реальність. Єдність цих протилежностей, що склалися в процесі пізнання дійсності та постійного поглиблення цього пізнання, виражає невичерпність, складність, суперечливість реального світу (2, с. 117–118).

Звичайно, принцип тотожності протилежностей є не тільки формою осягнення суперечливої сутності об'єкта, а й, що особливо важливо, пізнання суперечливої сутності руху взагалі. «Самий зовнішній чуттєвий рух, – пише Г. Гегель, – є безпосередньо наявне буття суперечності. Дещо рухається не так, що воно в цьому «тепер» знаходиться тут, а в другому «тепер» там, а тільки так, що воно в одному і тому ж «тепер» знаходиться тут і не тут, в один і той же час знаходячись і не знаходячись в цьому «тут». Необхідно погодитися зі стародавніми діалектиками, що вказані ними суперечності в русі дійсно існують; але звідси не впливає, що руху тому немає, а впливає, навпаки, що рух – це сама *наявно суцзя* суперечність» (4, с. 66).

Однак виявляється, що вказаний синтез протилежностей щодо пізнання сутності руху ще не є пошуковий результат. Чому? Та тому, що «З точки зору логічної форми протікання мислительного процесу схоплення тотожності протилежностей, виражених у взаємовиключаючих судженнях, являє собою *перехідну ланку*, ланцюг попередніх розмірковувань і визначає зміст наступних. Стосовно до змісту попередніх розмірковувань схоплення тотожності

протилежностей є виведення *нового знання*. Але саме по собі це нове синтетичне знання є ще досить абстрактним знанням. По суті воно лише логічно ставить *проблему* єдності тих протилежностей, які *повинні* бути осягнені. Формула: «і те і друге» містить в собі свою протилежність: «і не те і не друге», а дещо третє. Що саме? – це проблема. Якщо ми, наприклад, скажемо, що рух тіла не є знаходження його в один момент часу в одному місці, а другий – в другому, а є його і знаходження і не знаходження як в той момент часу, так і в другий, як в тому місці, так і в другому, то, хоча стосовно до попередніх розмірковувань це і є нове знання, проте саме по собі воно ще не виявляє суперечливої сутності предмету, а тільки ставить проблему цієї сутності. Виявити її повинен послідовний хід розмірковувань, той, який завершується наступним синтезом: «рух є єдність *перервності і неперервності* простору і часу» (9, с. 187). Інакше кажучи, якщо за своїм поняттям рух тіла є проходження (процес), а ми його визначаємо як те, що це тіло в даний момент часу знаходиться в даній точці простору, а в інший момент часу в другій точці простору, то воно покоїться, місце знаходиться, а, отже не рухається. Звідси, ми одержали лише результат руху, а не сам рух як такий. в цьому суперечність руху: наочно він є, а шляхом логічного доведення ми дізнаємося, що його немає. Ця суперечність не може бути розв'язаною, якщо ізолюються місця як просторові точки і часові моменти як часові точки. Розв'язання суперечності, тобто рух необхідно розуміти лише так, що простір і час неперервні в самих собі, і рухоме тіло водночас знаходиться і не знаходиться в одному і тому ж місці, тобто водночас знаходиться в другому місці. І таким же чином одна і та ж часова точка існує і разом з тим не існує, тобто є разом з тим друга точка.

Як відомо, проблему сутності руху поставили ще елеати. М. Булатов щодо цього висловив таку думку: «Зенон, намагаючись довести, що воістину існує лише нерухоме, нетлінне буття, а рух неістинний, хоча й існує реально, висунув свої апорії, утруднення при осмисленні руху». Дані апорії розв'язують і до цього часу, а остаточного їх рішення немає й зараз. Гегель запропонував їх розв'язання у відомій формулі «певна річ знаходиться в даній точці і в той же час в іншій точці». Але це не розв'язання, а постановка проблеми, бо остання й полягає у тому, як це можливо» (3, с. 33). Попереду вже згадувалася думка В. Шинкарука, який теж поділяв позицію про суперечність як лише постановку проблеми осягнення сутності руху. Але ж водночас В. Шинкарук доводить, що ця проблема вирішується, в кінчному підсумку, шляхом визначення руху як єдності перервності і неперервності простору і часу. Втім, і сам Г. Гегель мав на увазі цю єдність коли висловлювався: «Рух впадає в зенонівську антиномію, яка є нерозв'язуваною, коли ізолюються місця як просторові точки і часові моменти як часові точки; і розв'язання антиномії, тобто рух, слід розуміти лише так, що простір і час неперервні в самих собі, і рухоме тіло водночас знаходиться і не знаходиться в одному і тому ж місці, тобто водночас знаходиться в другому місці, і точно так само ж одна і та ж часова точка існує і разом з тим не існує, тобто є разом з тим друга точка» (5, с. 187).

В цілому пізнавальне значення принципу тотожності протилежностей у філософському плані полягає в тім, що за його допомогою постає можливість пізнання руху (розвитку), але з боку його джерела, тобто, як саморуху

(саморозвитку) усього природного, соціального й духовного. А таким джерелом і є діалектична суперечність. Остання (в своїх основних моментах) і зумовлює собою логіку дослідження явищ, що розвиваються. Г. Гегель проголошував, що всі речі самі по собі суперечливі і про це свідчить навіть буденний досвід. «Але крім того, – зауважує філософ, – суперечність не слід вважати просто якоюсь-то ненормальністю, що зустрічається лише подекуди: вона є негативне в своєму суттєвому визначенні, принцип будь-якого саморуху, який полягає не більше як в зображенні суперечності... Рівним чином внутрішній, справжній саморух, спонукання взагалі (прагнення чи напруга монади, ентелехія абсолютно простої сутності) – це тільки те, що дещо в самому собі і його відсутність, негативне його самого суть в одному і тому ж відношенні. Абстрактна тотожність з собою ще не є життєвість; від того, що позитивне є в собі самому негативність, воно виходить зовні себе і починає змінюватися. Таким чином, дещо життєве, тільки якщо воно містить в собі суперечність і є саме та сила, яка в стані вміщувати в собі цю суперечність і витримувати її» (4, с. 66).

**Висновки.** Принцип сходження від конкретного до абстрактного і, навпаки, від абстрактного до конкретного є два взаємопов'язаних моменти загального діалектичного методу. Але на певному етапі дослідження можливе домінування одного з них. При цьому сходження від абстрактного до конкретного дає можливість остаточним чином проникнути мисленню в сутність речей як єдність різноманітного, як тотожність протилежностей, як суперечливу природу руху, світла тощо. Подальша розвідка в цьому питанні перспективна з огляду методологічної значущості принципу сходження від абстрактного до конкретного в процесі дослідження соціальною філософією актуальних проблем сучасної соціальної практики.

#### Література

1. Босенко В. Всеобщая теория развития – К., 2001. – 470 с.
2. Булавін Л., Чолпан П. Філософські та методологічні аспекти сучасної фізики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Інститут журналістики, 2004. – 208с.
3. Булатов М. Історія і теорія діалектики // Булатов М. О., Загороднюк В. П., Малеев К. С., Солонько Л. А. Діалектика без апології. – К.: Стилос, 1998. – С. 29–41.
4. Гегель Г. Наука логики. // Соч.: В 3т. – М.: Мысль, 1971. – Т.2. – 248с.
5. Гегель Г. Философия природы. – М.: Мысль, 1975 – Энциклопедия философских наук. Т.2 – 695с.
6. Ильенков Э. Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. - 464 с.
7. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов. В двух частях. // К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. второе, в 50 т. – М.: Политиздат, 1968. – Т. 46. Часть 1. – С. 17–48.
8. Шеллинг Ф. О мировой душе // Соч.: В 2 т. – М.: Мысль, 1987. – Т.1. – С. 89–181.
9. Шинкарук В. Логика, диалектика и теория познания Гегеля. – Изд-во Киевского университета, 1964 – 295 с.

*Стаття надійшла до редакції 27.03.2015*